

CONSIDERAȚII ASUPRA UNOR DUBLETE MORFOLOGICE MASCULINE CU RADICAL ÎN C, Ć DIN GRAIURILE DACOROMÂNE

DANIELA RĂUȚU

1. CONSIDERAȚII PRELIMINARE

Problema fluctuației substantivelor masculine aparținând tiparului *-e*; *-i*, respectiv *-Ø*; *-i* constituie punctul de pornire al articolului de față, limitat la cuvinte cu radical în *-c*, *-ĉ*, de tipul *berbec*, *pântece*, *purice*, *șoarece*. Deși în limba latină aceste substantive erau identice din punct de vedere morfologic (declinare, gen etc.), evoluția lor în limba română cunoaște trasee diferite, fiind normate în limba actuală reflexe fonetice și/sau gramaticale variate. Graiurile, însă, conservă diverse stadii, etimologice și/sau analogice, în trecerea de la latină la română, care vor fi ilustrate pentru prima dată (în absența materialului din ALR¹) pe hărți lingvistice, realizate conform principiilor folosite în ALRR. *Sinteză*, pe baza datelor oferite de NALR. Reprezentarea materialului dialectal la nivel național va reliefa zonele de repartiție a diferitelor forme, fonetice și morfologice, pentru care dicționarele oferă date aproximative, și va evidenția, într-o măsură mai mare sau mai mică, unitatea limbii române.

2. ASPECTE ALE EVOLUȚIEI TERMENILOR LATINEȘTI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Termenii *sōrex*, *-ĭcis*, *pūlex*, *-ĭcis* din latina clasică și *pāntex*, *-ĭcis* din latina populară, cu accent pe prima silabă, alături de substantivul oxiton *bērbex*, *-ēcis* (= *uēruex*, *-ēcis*), încadrați în declinarea a III-a imparisilabică și având genul masculin (Ernout, Meillet, DELL, s.v.), au continuatori în aproape toate dialectele limbii române: drom. *șoarece*, arom., megl. *șoaric*, istr. *șoreĉu* (PEW 1602, DDA, s.v., CDER, s.v. *șoarice*); drom. *purice*, arom. *puric*, megl. *puric*, *purīte*, istr. *purec* (CDDE 1479, PEW 1408, DDA, s.v., CDER, s.v.); drom. *pântece*, arom. *pîntic(ă)*,

¹ ALR include o hartă doar pentru noțiunea *pântece* [100], ceilalți termeni fiind înregistrați, adesea sporadic, doar în cadrul unor sintagme. Pentru consemnarea termenilor *șoarece*, *purice*, *berbec* în diferite hărți din ALR, vezi TDRG³, s.v.

pîntițe, megl. *poñtiți* (CDDE 1392, PEW 1321, DDA, s.v., CDER, s.v.); drom. *berbec*, arom. *birbec*, *birbeațe*, megl. *birbçi*, istr. *birbçe* (PEW 200; DDA, s.v., CDER, s.v., DELR I, s.v.).

Reflexele din dialectele românești, coroborate cu variantele înregistrate în graiurile dacoromâne, evidențiază, printre altele, aspecte de natură morfologică referitoare la încadrarea în cele două tipare flexionare specifice substantivelor masculine: *e*; *i*, respectiv \emptyset ; *i*, și fonetică, ce privesc, îndeosebi, evoluția vocalelor $\check{i} > e$, $\check{e} > i$, $\bar{e} \dots e > ea > e$. Astfel, pentru dacoromână, formele etimologice *șoarece*, *purece*, *pântece*, *berbe(a)ce*, raportate la dubletele morfologice de tipul *șoarec*, *purec*, *pântec*, *berbe(a)c* se explică prin refacerea formelor de singular din cele de plural și/sau prin fenomenul migrării de la un tip de flexiune la altul în cadrul substantivelor masculine, tendință care începe să se manifeste – deși destul de slab – încă din secolul al XVI-lea, atât în cazul unor substantive ca *fagur*, *mugur*, care au trecut la varianta cu *-e*, cât și în cazul substantivelor *berbece*, *iepure* care migrează în seria variantelor fără *-e* (Gheție *et alii* 1997: 115)². Variații între cele două tipare sunt consemnate și către sfârșitul sec. al XIX-lea și în cursul sec. al XX-lea pentru *berbec-berbece*, *șoarec-șoarece* și, ulterior, *puric-purice*, alături de alte substantive, fie ele moștenite din fondul traco-dac, latin, împrumuturi sau derivate pe teren românesc (cf. Pană Dindelegan 2008: 198, 200). Totodată, spre deosebire de celelalte substantive care au trăsătura [+ animat] și, prin urmare, își mențin genul masculin, *pântece* trece în categoria neutrelor, din cauza modificării trăsăturii semantice distinctive (ideea de inanimat) (v. Diaconescu 1970: 96, 9; cf. Răuțu 2005–2007: 205), înregistrând omonimia sg.–pl.: *pântece*³.

Aspectele fonetice legate de evoluția etimoanelor latinești se referă, pe de o parte, la păstrarea lui *-e* aton (v. Densusianu 1961[1938]: 20) sau la disimilarea acestuia în formele *șoarice/șoaric*, *purice/puric*, *pântice/pântic* și, pe de altă parte, la diftongarea lui *e* accentuat în *berbeace* – formă specifică limbii vechi (v. Rosetti 1986: 483) – și la reducerea diftongului *ea* la *e*, din cauza influenței asimilatoare a lui *e* din silaba următoare⁴.

² Sextil Pușcariu explică refacerea formelor de singular prin tendința de a marca „forme terminate cu o consonantă precis deosebită de cea de la sfârșitul tulpinii pluralului” (Pușcariu 1959: 271), fenomen pe care îl numește „inversiune morfonemică” (ibid.), dând exemple precum *copaci*, *colaci*, *melci* etc., de la care s-au refăcut, după modele ca *sac-saci*, *rac-raci*, singularele *copac*, *colac*, *melc*. „Tot astfel se explică cele mai multe cazuri de metaplasma ca *purec*, *berbec* etc., în loc de *purece*, *berbece*, singulare nouă din pluralele *pureci*, *berbeci*” (ibid.). Cauza principală a unor astfel de modificări o constituie faptul că „masculinele de declinarea a II-a și cele de declinarea a III-a aveau același fel de a forma pluralul” (Pușcariu 1927–1928), prin urmare pierderea sau adăugarea lui *-e* final se putea realiza foarte ușor prin analogie.

³ După cum arată textele din sec. al XVI-lea, genul masculin al lui *pântece*, cu pluralul *pânteci*, se menține în această perioadă (v. Densusianu 1961[1938]: 93), migrarea către clasa neutrelor producându-se, așadar, târziu în limbă. Omonimia creată între singular și plural a determinat, cel mai probabil, pierderea poziției dominante a substantivului pe teritoriul dacoromân și înlocuirea acestuia cu termeni cu un statut morfologic mult mai bine determinat (v. h. 200: PÂNTECE din ALRR. *Sinteză II*).

⁴ Pentru confuzia grafică dintre \check{e} (care reda diftongul *ea*) și *e* în sec. al XVI-lea, vezi Rosetti 1986: 483, Densusianu 1961[1938]: 42.

Toate aceste variante morfologice și fonetice se regăsesc la nivelul graiurilor și unele dintre ele sunt consemnate în lucrări lexicografice, dar precizările asupra răspândirii lor sunt, adesea, lacunare. Majoritatea dicționarelor limbii române înregistrează drept cuvânt-titlu formele frecvente în aria sudică⁵ și impuse astăzi în limba literară (normate în DOOM²): *șoarece*, *pûrice*, *pântece*, *berbéc* (MDA, DEX). Totuși, unele dicționare atestă fie o formă (cvasi)generală într-o anumită perioadă de timp, fie o variantă mult mai cunoscută autorului, provenit dintr-o anumită regiune.

Astfel, în cazul lui *șoarece*, sunt înregistrate formele *șoarece*, *șoarice*, *șoarec*, *șoaric* (CADE), uneori cu precizări asupra răspândirii: Mold. *șoarec*, *șoaric* (TDRG³) sau cu indicații de tip (*reg.*): *șoaric*, *șoarice* (DLR, MDA). În alte dicționare sunt atestate doar trei variante: *șoarece* (vest), *șoarice* (est) și *șoaric* (nord) (SDLR) sau două: *șoarece*, *șoaric* (PEW). Probabil în funcție de răspândirea într-o anumită zonă, unele forme au fost considerate cuvinte-titlu: *șoarice*, cu var. *șoarece* (CDER), *șoaric*, cu var. *șoarice* (Cihac, DE I).

O situație similară se întâlnește în cazul lui *purice*, înregistrat drept cuvânt-titlu în dicționare – mai puțin în PEW 1408, unde apare forma *purece*, cu var. *purec* –, celelalte trei forme fiind prezentate ca variante, considerate general răspândite (CDER) sau cu indicații fie de tipul (*rar*) pentru *purec*, (*reg.*) în cazul lui *puric* (DLR, MDA), fie *băn.* pentru ambele dublete morfologice (CDDE). În unele dicționare, mai mult sau mai puțin recente, una dintre variante: *puric* (CADE, DEX), respectiv *purec* (SDLR, TDRG³) nu este menționată, iar în altele figurează doar *purice* și *purece* (DU, Cihac, DE I).

Pântece este general înregistrat drept cuvânt-titlu, cu varianta *pântec* – pe care SDLR îl consemnează pentru aria vestică, PEW pentru Banat, iar DLR îl consideră învechit –, celelalte forme fiind atestate, adesea, doar ca regionalisme, trimițând la ALR pentru răspândirea lor (DLR, MDA).

Cu excepția lui Sextil Pușcariu, care înregistrează în DA⁶ și PEW drept cuvânt-titlu substantivul *berbece*, toate celelalte dicționare consideră forma etimologică variantă a lui *berbec*, iar SDLR îi limitează răspândirea la zona Olteniei. Forma din limba veche *berbeace* și dubletul său morfologic, *berbeac*, nu sunt menționate în dicționare.

⁵ În ceea ce privește termenul *pântece*, chiar dacă aria de difuziune actuală o constituie cea nordică (v. *infra*, 3.1.), este sigur că în trecut a cunoscut o răspândire pe întreg teritoriul dacoromân (cf. Pașca 1927–1928: 322): „*pântece* [...] nu provine din afara graiului muntean, întrucât a fost folosit neîntrerupt în scrierile muntenești din sec. al XVI-lea până astăzi, chiar după ce *burtă* și-a făcut apariția în texte” (Gheție 1975: 70).

⁶ Al. Ciorănescu afirmă că DA „menționează forma *berbece* ca cea de bază, și susține că *berbec* este o variantă rară, în timp ce amândouă apar în mod paralel și cu frecvență aproape egală” (CDER, s.v. *berbec*). Situația la nivelul graiurilor actuale (v. *infra*, 3.1.) este diferită față de cea prezentată în CDER.

3. REPARTIȚIA DIALECTALĂ A FORMELOR FONETICE ȘI MORFOLOGICE

3.1. Dublute morfologice

Repartiția dialectală a celor patru noțiuni – pe baza materialului din NALR, reunit pe hărți de tip ALRR. *Sinteză* – evidențiază zonele de difuziune a celor două tipare morfologice ale masculinelor, *-e*, respectiv, \emptyset . Pentru unitatea celor patru hărți și pentru a înlesni comparația între ele, ordinea formelor reprezentate și simbolurile alese sunt identice, hărțile lingvistice înfățișând formele *șoărețe*, *pûrețe*, *pîntețe*, *berbêțe* cu același simbol (\circ), dar distinct în raport cu dubletele *șoărec*, *pûrec*, *pîntec*, *berbéc* (\triangle). Simbolurile pentru variantele fonetice au fost asociate cu tiparul aferent (\oplus , \bullet – pentru *-e*, respectiv \blacktriangle , \triangle pentru \emptyset) (v. *Anexa 1*, 2, 3, 4⁷).

Pentru *șoarece*, tiparul în *-e* este dominant în toată aria sudică, sudul Moldovei, Transilvania – în cea mai mare parte – și Crișana, însumând aprox. 650 de puncte din rețea. Forma cu desinența \emptyset se întâlnește preponderent în extremitatea nordică a Moldovei, Bucovina, Maramureș și nordul Transilvaniei, dar și într-o arie din sud-vestul Ardealului, care se extinde spre zonele învecinate din Banat, Crișana și Oltenia. În zona Banatului termenul este înlocuit de împrumuturile *șocâte* și *hârț* (v. h. 447: ȘOARECE și harta interpretativă din NALR–Ban. III⁸), dar, cel mai probabil, zona ar fi fost dominată de tiparul consonantic, după cum arată difuziunea formelor *șoărec*, *șoăric* din nord-estul Banatului și din zonele învecinate.

O repartiție unitară a formelor morfologice se poate observa în cazul lui *purice*, unde tiparul în *-e* (*pûrice*, *pûrețe*) este dominant pe întreg teritoriul dacoromân, cu excepția Banatului, unde apar preponderent formele *pûric*, mai ales

⁷ Hărțile cuprinse în *Anexa 1*, 3, 4 sunt realizate pe baza materialului publicat în atlasele regionale (NALR), pentru întrebările [1373]: *Șoarece*, [312]: *Pântece*, [899]: *Berbec*, folosindu-se normele tehnice de realizare și digitalizare, proprii ALRR. *Sinteză* (I: V–VII, XXXVII; III: V, XLIV). Pe hartă a fost reprezentat doar primul răspuns, o formă dublă fiind destul de rar atestată pentru aceste noțiuni. Harta 200: PÂNTECE din ALRR. *Sinteză* II nu a fost luată în considerare decât pentru comparația între elementele lexicale, întrucât, fiind o hartă lexicală, nu oferă toate formele fonetice și morfologice; în plus, în harta din *Anexa 3* au fost înregistrate formele care ne interesează, indiferent de ordinea răspunsurilor. Pentru noțiunea *Berbec* [899], materialul nu a fost publicat pentru Banat, dar ne-a fost pus la dispoziție, sub formă necartografiată (în manuscris), de către domnul Nicolae Mocanu de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca, căruia îi mulțumim cordial și pe această cale.

Anexa 2 reproduce harta 24: PURICE, din ALRR. *Sinteză* I (pe baza întrebării [86]: *Purice* din NALR), fiind realizată cu mijloace digitale.

⁸ Hărțile din NALR–Ban. III ilustrează și în cazul termenului de origine sârbă, *hârț*, prezența ambelor tipare proprii masculinelor, cel în *-e* (*hârte*; *hârț(i)*), dominant în jumătatea nordică a Banatului – creat, probabil, pentru a înlătura omonimia sg.–pl.: *hârț*; ~ (după modelul *munte*; *munți*) – și cel consonantic (*hârț*; *hârț(i)*), specific extremității sudice.

în jumătatea sudică și în partea estică a zonei, respectiv *púrec* în partea nord-vestică (v. *Anexa 2*). De remarcat este faptul că acolo unde apar sporadic forme în *-e*, acestea sunt însoțite, uneori, de un al doilea răspuns, cu formele având desinența \emptyset^9 (v. lista de referință 24: PURICE din ALRR. *Sinteză I*: 17), fapt care arată unitatea tiparului terminat în consoană în Banat. De altfel, pe baza datelor oferite de NALR–Ban. și ALB, V. Neagoe afirmă, că și alte substantive, de tipul *viezure*, *fluture*, *iepure* etc. „prezintă într-o arie situată în sudul și estul Banatului flectivul de sg. [-Ø] [...] care se opune flectivului [-e] din nordul Banatului” (Neagoe 1984: 255) și că aceste forme se întâlnesc și în dialectul aromân (cf. Neagoe 1984: 281, nota 126). Forme cu flectivul \emptyset (*púric* și, mai ales, *púrec*) apar și în vecinătatea Banatului, în puncte din sudul Crișanei, sud-vestul Transilvaniei, nord-estul Olteniei și în localități disparate din toate regiunile teritoriului dacoromân, cu excepția Munteniei, cu mențiunea că forma terminată în consoană este concurată adesea de dubletul său morfologic, oferit ca al doilea răspuns. În ceea ce privește frecvența variantelor aparținând celor două tipare, observăm că formele cu flectivul \emptyset însumează aprox. 200 de puncte (cu aproximație 100 pentru fiecare formă: *púric*, respectiv *púrec*) de pe teritoriul dacoromân, iar tiparul în *-e* e reprezentat de restul rețelei de localități (aprox. 800 de puncte).

În cazul lui *pântece*, diversitatea lexicală (v. h. 42: PÂNTECE din ALR I, I; h. 60: PÂNTECE din ALRM I, I și h. 200: PÂNTECE din ALRR. *Sinteză II*) ne împiedică să avem o imagine de ansamblu asupra celor două tipare morfologice, însă datele oferite de atlasele regionale (v. *Anexa 3*) arată că forma în *-e* (cu sau fără metateză) domină extremitatea nordică a teritoriului și apare în puncte disparate din partea nord-estică a Olteniei și cea central-nordică a Munteniei. Tiparul consonantic¹⁰ este slab reprezentat, formând o microarie în nord-vestul Transilvaniei și înregistrându-se, cu totul izolat, în Muntenia. În ALR I, I, care are o rețea de puncte mult mai rară, constatăm că *pântece* este înregistrat pe hartă în aria sudică în numai patru localități, situate în Muntenia și Dobrogea, fără a fi inclus în Oltenia, dar apare fie ca al doilea răspuns, fie cu alte sensuri, desemnând, de regulă, „partea de jos de burtă” în puncte disparate din sudul teritoriului dacoromân. De asemenea, forma refăcută de singular nu este înregistrată decât sporadic în jurul orașului Cluj (la fel cum se întâmplă și în ALRM, I, I), iar ca al doilea răspuns în câte un punct din Muntenia și Oltenia.

Dacă aria nordică (nord-estul Crișanei, jumătatea nordică a Transilvaniei, Maramureș, extremitatea nord-vestică a Moldovei) conservă forma din limba

⁹ Sextil Pușcariu afirma că uneori cauza unor astfel de migrări flexionare este influența unui cuvânt apropiat: „dacă față de lat. *peduculus* și *pulicem* avem în românește *păduche* și *purec* (alături de *purece*) este desigur și din cauză că aceste cuvinte s-au influențat reciproc” (Pușcariu 1927–1928: 761).

¹⁰ Apariția formelor cu desinența \emptyset este de dată târzie și se datorează refacerii formei de singular din cea de plural, pentru a evita omonimia de număr: „Sunt o serie de nume care au la singular forma de plural și cărora li s-a refăcut ulterior, în română, o formă de singular [...]: *pântece* < *panticem*, cu un singular refăcut *pântec* (Rosetti 1986: 138; cf. Byck, Graur 1933: 36; CDDE, s.v. *pântece*).

veche, *berbăice*, în celelalte zone se observă extinderea masivă a tiparului consonantic, care este reprezentat de aprox. 730 de puncte. Ne atrage atenția, cu precădere, zona Olteniei, pentru care SDLR nota forma *berbec* (v. *supra*, 2.), unde se observă refacerea unui singular, provenit din forma specifică limbii vechi, *berbăice*, ceea ce arată, cu certitudine, un stadiu preexistent în *-e* (*berbăice* > *berbăic*) și o evoluție recentă către tiparul consonantic. Aceeași situație se întâlnește și în nord-vestul Crișanei și nordul Moldovei, fapt care ilustrează, așadar, conservatorismul fonetic și inovația morfologică.

Comparând hărțile *Șoarece*, *Purice* și *Pântece* (Anexa 1, 2, 3) și coroborându-le cu datele oferite de dicționare (v. *supra*, 2.), observăm că ariile de răspândire a tiparului etimologic coincid în mare măsură, fiind dominant în aria sudică, Moldova, Transilvania, Crișana, iar zonele de repartiție a formei morfologice inovatoare au fost mult mai extinse în extremitatea vestică (isoglosele delimitând aria pe verticală), incluzând Banatul, nord-vestul Olteniei, vestul Transilvaniei, centrul Crișanei, dar s-au estompat (mai ales în zona Banatului) în cazul lui *șoarec/șoaric* și *pântec*, care au fost înlocuiți de alți termeni. O situație diferită o prezintă tiparul consonantic care apare izolat și/sau sporadic în Moldova pentru noțiunile *purice* și *pântece*, dar capătă din ce în ce mai mult teren în zonă, extinzându-se în nordul Transilvaniei și Maramureș în cazul lui *șoarec/șoaric*. Raportându-ne la harta *berbec*, întrebarea care se pune este de ce tiparul consonantic s-a extins masiv pe teritoriul dacoromân comparativ cu celelalte substantive. Zona comună a tiparului etimologic pentru cele patru noțiuni o constituie o arie compactă ce include, cu mici excepții, partea vestică a Crișanei, Maramureș, nordul Transilvaniei. Este de presupus faptul că inovația morfologică s-a dezvoltat independent în Banat și Moldova (unde întâlnim tiparul consonantic și pentru celelalte noțiuni) și Muntenia, extinzându-se în zonele învecinate¹¹ și/sau prin influența limbii literare până la uniformizarea teritoriului. Comparativ cu celelalte noțiuni, inovația morfologică în cazul lui *berbec* și impunerea acestui tipar în aria sudică pot fi puse pe seama influenței analogice a altor substantive masculine cu desinența Ø¹², accentuate pe ultima silabă, spre deosebire de cele cu desinența *-e*, care cunosc, de regulă, accentuarea proparoxitonă.

3.2. Variante fonetice

3.2.1. Forme cu disimilare

În ceea ce privește difuziunea formei etimologice (cu *e* medial) în raport cu cea inovatoare (cu *i* medial), se remarcă faptul că *șărețe/șărec* formează o arie

¹¹ De altfel, zona Olteniei era dominată până nu demult de tiparul etimologic (v. *supra*, 2.).

¹² După cum arată Gabriela Pană Dindelegan (2008), tiparul morfologic în *-e* este, din rațiuni interne de sistem, foarte puțin productiv în limba actuală, la fel ca și în trecut – excepție făcând unele substantive din domeniul juridic, influențate de modelul italian – cele mai multe substantive migrând către tiparul masculin prototipic.

majoră și compactă în jumătatea sudică a Transilvaniei, Oltenia și partea nordică și estică a Munteniei, cu atestări sporadice în Dobrogea, în timp ce aria nordică, în general, la care se adaugă extremitatea sudică a Munteniei și o mare parte din Dobrogea sunt dominate de forma cu disimilare, *șoárice*, respectiv *șoáric* (v. *Anexa I*). Prezența variantelor inovatoare în Crișana nu se poate explica prin aportul de populație dintr-o zonă în alta și nici nu poate fi pusă pe seama influenței limbii literare într-o zonă atât de restrânsă, ci reprezintă „exemple de evoluție independentă a unor tendințe apărute în decursul istoriei limbii [...], amplificate în arii laterale, independente între ele din punct de vedere geografic” (Marin 2014: 94). Fenomenul disimilării regresive se repetă în foarte multe serii de cuvinte, începând cu epoca veche (*besearecǎ* > *bisericǎ*, *duminecǎ* > *duminicǎ*, *sǎlbatec* > *sǎlbatic* etc.) și este astăzi foarte productiv la nivel dialectal, mai ales la substantive terminate în *-e* la singular sau la plural (ex.: *dintile*, *fetile* etc.), fiind răspândit mai ales în Moldova, Muntenia și, parțial, în Crișana (Ionică 1984: 166), zone în care sunt incluse, cu mici excepții, și formele *șoárice/șoáric*.

Spre deosebire de *șoarece*, fonetismul etimologic din *púreȇce*, cu toate că nu constituie norma limbii literare, are o răspândire mult mai largă în Crișana și Maramureș – excluzând Țara Oașului – și mai limitată în Muntenia, celelalte zone suprapunându-se cu repartiția variantelor fonetice pentru *șoarece*.

De asemenea, pentru *pântece*, acolo unde este înregistrat (incluzând și forma cu metateză), varianta cu *-e* apare în Crișana și Maramureș – fără Țara Oașului –, dar și în puncte, mai mult sau mai puțin disparate din Transilvania, Oltenia și Muntenia, iar cea disimilată domină jumătatea nordică a Moldovei și nordul Transilvaniei.

Comparând, așadar, cele trei hărți, se constată, în general, că formele cu disimilare domină jumătatea estică a teritoriului dacoromân, dar, într-un anumit grad, și pe cea vestică, fenomenul dezvoltându-se independent și extinzându-se în zone învecinate, în timp ce partea centrală a teritoriului (Transilvania și o parte din Oltenia), la care se adaugă, în unele cazuri, Crișana și regiuni din Muntenia este caracterizată de fonetismul arhaic.

3.2.2. Alte forme fonetice

Deși nu au fost reprezentate pe hărți, fiind unificate sub forma considerată arhetip, o serie de inovații fonetice sunt atestate în atlasele regionale, unele reprezentând trăsături specifice graiurilor (cum sunt, de exemplu, cazurile de închidere/deschidere a vocalelor, trecerea unor vocale din seria anterioară în cea centrală etc.), altele, deși extinse pe arii, mai mult sau mai puțin vaste, constituind accidente fonetice¹³.

¹³ Dintre aceste forme, doar cele din a doua categorie, cărora li se adaugă variantele accentuale, ar trebui incluse în dicționare ca variante fonetice.

3.2.2.1. Menționăm câteva forme cu modificarea accentului, întâlnite în cazul lui *purice*: *purîce*, consemnat în patru puncte din centrul Munteniei, și *puréce*, înregistrat într-un punct din sudul Transilvaniei și în patru localități din sudul Olteniei. De remarcat este faptul că în zonele menționate sunt predominante corespondentele cu accent proparoxiton (*púrice/púrece*), accentuarea diferită fiind explicabilă, cel mai probabil, prin analogii cu alte cuvinte și înscriindu-se în tendința limbii române de a accentua cele mai multe cuvinte pe penultima silabă. Într-un punct din nordul Banatului și în alte două din sudul regiunii (pentru al doilea răspuns) înregistrăm varianta cu accent oxiton, *puríc*, care este dublată, în ambele cazuri, de forma *púric*, ceea ce arată nesiguranța informatorului (v. lista de referință 24: PURICE din ALRR. *Sinteză I*).

3.2.2.2. Închiderea lui *e* final la *i*, specifică, mai ales, subdialectului moldovean (v. Lăzărescu 1984: 212) se produce în grade diferite de deschidere în cazul tuturor formelor cu desinența *-e*, fiind repartizate, îndeosebi, în Moldova și, parțial, în Crișana, Muntenia și Dobrogea. În Maramureș și, sporadic, în Transilvania, ca urmare a pronunției dure a africateri *č* în toate formele, *e* final are o nuanță velară (*ě, ě*).

În cazul lui *berbec*, remarcăm, pe de o parte, atât o tendință de palatalizare a bilabialei, forme cu silaba inițială *bě-* întâlnindu-se, mai ales, în Moldova și, cu totul izolat, în Banat, Crișana și Dobrogea, cât și una de durificare (*bě-, bă-*), rar consemnată în trei puncte din Banat și unul din Maramureș. Pe de altă parte, sunt înregistrate atât forme cu disimilarea lui *e* în poziție atonă, forma *birbéc* fiind atestată în Transilvania, cât și cu deschiderea lui *e* inițial într-o arie din nord-vestul Moldovei și în câte un punct din Oltenia și Dobrogea.

3.2.2.3. În localități disparate apar variante sincopate, fără vocala medială: *púrce* (în forma cu fricativizare) în două puncte din Crișana și Moldova¹⁴ și unul din Transilvania, *șórsé* în două localități din Crișana, *pántce* (și în forma cu fricativizare) în cinci localități din Moldova sau fără silaba medială în două puncte din Transilvania și cinci din Moldova (v. lista de referință 200: PÂNTECE din ALRR. *Sinteză II*).

Formele cu metateză în cazul lui *pântece* (*pâncete, pânците, pânćiti*) caracterizează, îndeosebi, zona Crișanei (cu excepția ariei sudice, unde s-a extins termenul din Banat, *foale*), cu prelungire spre Maramureș și nord-vestul Transilvaniei (v. lista de referință 200: PÂNTECE din ALRR. *Sinteză II*).

În ceea ce privește forma *burbéc*, întâlnită în punctul 13 din Banat, aceasta constituie, cel mai probabil, un accident creat ad-hoc de către informator.

¹⁴ De altfel, Sextil Pușcariu (1959: 145) observa că „la dacoromâni se poate constata o **preferință pentru sincopă** în Moldova, unde se aude obișnuit *purce* în loc de *purice*” [s.a.].

4. CONCLUZII

Fenomenul fluctuației între declinări este specific pentru majoritatea subdialectelor dacoromânei (v. *Tratat* 1984: *passim*), fiind o tendință destul de veche în limba română în cazul substantivelor *șoarece*, *purice* și *berbec* (v. și formele din dialectele sud-dunărene) și relativ nouă pentru *pântece*, datorată analogiei și marcării mai clare a singularului, pentru evitarea omonimiei cu pluralul.

Cele două tipare morfologice ale substantivelor masculine, cel în *-e* (etimologic) și cel cu desinența \emptyset (inovator) ilustrează, în genere, o tendință tipică relativă: dezvoltarea unei inovații morfologice în zone îndepărate, care constituie, de regulă, centrul de iradiere: Banat și, într-o măsură mai mare sau mai mică, Moldova, în cazul lui *șoarece* și *purice*, la care se adaugă și Muntenia, pentru *berbec*.

Conservatorismul fonetic în ceea ce privește păstrarea lui *e* aton în poziție medială caracterizează, de regulă, jumătatea vestică a ariei sudice, Transilvania și, în grade diferite, Crișana și Maramureșul, zone care se dovedesc arhaice (cu extindere spre Moldova) și în privința păstrării diftongului *ea* în *berbăic(e)*. Este de remarcat o arie relativ unitară, a căror isoglose delimitează pe verticală, în anumite grade, jumătatea vestică a Olteniei, vestul Transilvaniei, centrul Crișanei, care prezintă trăsături conservatoare la nivel fonetic (*e, ea*), dar inovatoare din punct de vedere morfologic (încadrarea în tiparul consonantic).

Prin urmare, indicațiile asupra repartiției actuale a formelor morfologice și fonetice, specifice pentru noțiunile analizate, se prezintă astfel:

– *șoarece*: *șărec* (centrul Criș., V. și N. Trans., V. Olt., rar prin Mold.); *șărică* (Criș., prin N. Trans., S. Mold., S. Munt., Dobr.); *șăric* (N. Mold., N. și SE. Trans., Mar., centrul Criș., NE. Ban.);

– *purice*: *părecă* (Criș., Mar., centrul și S. Trans., V. și S. Olt., prin Munt., S. Dobr.); *părec* (Centrul Criș., V. Trans., V. Olt.); *păric* (Ban., SV. Trans., NV. Olt., prin Mold., rar prin Dobr.);

– *pântece*: *păntecă* (și în forma cu metateză) (N. Criș., Mar., E. Olt., prin Trans., prin Munt.); *păntică* (și în forma cu metateză) (Mold., N. Trans., Tara Oașului, prin Criș., prin Munt.); *păntec* (prin Munt. și Olt., NV. Trans.); *păntic* (rar Mold.);

– *berbec*: *berbăic* (Olt., centrul Criș., prin Trans., prin Mold.); *berbăică* (Criș., N. și prin S. Trans., V. Mold., prin Olt.), *berbéce* (prin Mold., SE. Trans., V. Olt., prin Munt.).

Datele oferite de atlasele regionale, reunite la nivel național în hărți de tipul celor din ALRR. *Sinteză* ne oferă posibilitatea să completăm informațiile din dicționare, astfel că acestea ar trebui să includă toate cele patru variante, cu indicații asupra răspândirii lor și să completeze lista de variante cu noi forme fonetice atestate la nivel dialectal.

BIBLIOGRAFIE

Lucrări de referință

- Byck, Graur 1933 = Jacques Byck, Al. Graur, *De l'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain*, în „Bulletin linguistique”, I, p. 14–57.
- Densusianu 1961[1938] = Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. I, *Originile*, ediție îngrijită de J. Byck, București, Editura Științifică.
- Diaconescu 1970 = Paula Diaconescu, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, Editura Academiei.
- Gheție 1975 = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei.
- Gheție et alii 1997 = Ion Gheție (coord.), *Istoria limbii române. Epoca veche (1532–1780)*, București, Editura Academiei Române.
- Ionică 1984 = Ion Ionică, *Subdialectul muntean*, în *Tratat* 1984, p. 163–208.
- Lăzărescu 1984 = Paul Lăzărescu, *Subdialectul moldovean*, în *Tratat* 1984, p. 208–240.
- Marin 2014 = Maria Marin, *Trăsături dialectale comune graiurilor muntenesti și celor crișene*, în „Fonetică și dialectologie”, XXXIII, p. 87–98.
- Neagoe 1984 = Victorela Neagoe, *Subdialectul bănățean*, în *Tratat* 1984, p. 240–284.
- Pană Dindelegan 2008 = Gabriela Pană Dindelegan, *Pe marginea tiparelor flexionare de substantive masculine și neutre terminate la singular în -e: frate – frați, nume – nume*, în *Studii și cercetări lingvistice*, LIX, 1, p. 197–209.
- Pașca 1927–1928 = Ștefan Pașca, *Terminologia calului: părțile corpului (I)*, în „Dacoromania”, V, p. 272–327.
- Pușcariu 1927–1928 = Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în „Dacoromania”, V, p. 744–800.
- Pușcariu 1959 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. II: *Rostirea*, București, Editura Academiei.
- Răuțu 2005–2007 = Daniela Răuțu, *Aspecte ale realizării unor opoziții morfologice la substantive din graiurile dacoromâne*, în „Fonetică și dialectologie”, XXIV–XXVI, p. 197–211.
- Rosetti 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române, de la origini până în secolul al XVII-lea*, ediție definitivă, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

SIGLE

- ALR I, I = *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I (ALR I), de Sever Pop, vol. I, Cluj, Muzeul Limbii Române, 1938.
- ALRM I, I = *Micul Atlas lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I (ALRM I), de Sever Pop, vol. I, Cluj, Muzeul Limbii Române, 1938.
- ALRR. *Sinteză* I–III = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză* (ALRR. *Sinteză*), coordonator: Nicolae Saramandu, București, Editura Academiei Române, volumul I, colectiv redacțional: Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Carmen Radu, Irina Floarea, Mihaela Morcov, 2005; volumul II, colectiv redacțional: Verginica Barbu Mititelu, Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuțu, Dana-Mihaela Zamfir, 2012; volumul III, colectiv redacțional: Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Daniela Răuțu, Irina Floarea, Carmen-Ioana Radu, Ionuț Geană, Mara Iuliana Manta, 2018.
- CADE = I.-Aurel Candrea, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*. Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, București, Editura Cartea Românească, [1931].

CDDE	= I.-Aurel Candrea, Ov. Densusianu, <i>Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A–A PUTEA)</i> , București, 1907–1914.
CDER	= Alexandru Ciorănescu, <i>Dicționarul etimologic al limbii române</i> , București, Editura „Saeculum I. O.”, 2001.
Cihac, DE I	= A. de Cihac, <i>Dictionnaire d'étymologie daco-romane. I. Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes</i> , Francfort s. Main, 1870.
DDA	= Tache Papahagi, <i>Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic</i> . Ediția a doua augmentată, București, Editura Academiei, 1974.
DELR I	= <i>Dicționarul etimologic al limbii române</i> (DELR), vol. I, A–B, redactori-responsabili: acad. Marius Sala, Andrei Avram, București, Editura Academiei Române, 2011.
DEX	= <i>Dicționarul explicativ al limbii române</i> , ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998.
DLR	= Academia Română, <i>Dicționarul limbii române</i> (DLR), serie nouă, redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur, acad. Ion Coteanu, acad. Marius Sala, acad. Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei, 1965–2010.
DOOM ²	= <i>Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române</i> , ediția a II-a revăzută și adăugită, coordonator: Ioana Vintilă-Rădulescu, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005.
DU	= Lazăr Șăineanu, <i>Dicționar universal al limbei române</i> . A cincea edițiune, [Craiova], Editura Scrisul Românesc, [1925].
Ernout, Meillet, DELL	= Alfred Ernout, Antoine Meillet, <i>Dictionnaire étymologique de la langue latine</i> , Paris, Klincksieck, 1932.
MDA	= <i>Micul dicționar academic</i> , I–IV, București, Editura „Univers Enciclopedic”, 2001–2003.
NALR–Ban. III	= <i>Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat</i> , sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, vol. III, București, Editura Academiei Române, 1998.
PEW	= Sextil Pușcariu, <i>Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Latenischen Element</i> Heidelberg, 1905.
SDLR	= August Scriban, <i>Dicționarul limbii românești (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologisme, provincializme)</i> , Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
TDRG ³	= H. Tiktin, <i>Rumänisch – Deutsches Wörterbuch 3.</i> , überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Band I, A–C, 2001, Band II, D–O, 2003, Band III, P–Z, 2005, Cluj-Napoca, Editura Clusium.
<i>Tratat</i> 1984	= Valeriu Rusu (coord.), <i>Tratat de dialectologie românească</i> , Craiova, Editura Scrisul Românesc.

REFLECTIONS ON SOME MORPHOLOGICAL DOUBLETS OF MASCULINE NOUNS ENDING IN *C, Ć* ÎN DACO-ROMANIAN DIALECT

Abstract

The article deals with the dialectal distribution of masculine nouns ending in *-c, -ĉ*, like *berbec* [ram], *pânțec* [belly], *purice* [flea], *șoarece* [mouse], which belong to the pattern *-e; -i*, respectively *-Ø; -i*. Although in Latin these nouns were morphologically identical (declension, gender, etc.), their

evolution in Romanian knows different paths, being normed in the current language various phonetic and / or grammatical reflexes. The Daco-Romanian dialect preserve various stages, etymological and / or analogical, in the transition from Latin to Romanian, which will be illustrated on linguistic maps, based on the material from NALR, according to the principles used in ALRR. *Sinteză*. Thus, the article will complete the data provided by dictionaries with new forms and information which reflect the current state of dialectal distribution.

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,
București, Calea 13 Septembrie nr. 13
danarautu@yahoo.com